

UOT 372.3/4

KİÇİKYAŞLI MƏKTƏBLƏRDƏ NİTQ POZUNTULARI VƏ ONLARIN ETİOLOGİYASI

Cəmalə Ağacan qızı Hüseynova
Bakı Qızlar Universitetinin magistrantı
ORCID: 0009-0007-1264-0047
E-mail: cmalhuseynova@gmail.com

Açar sözlər: məktəb, şagird, öyrənmə çətinlikləri, nitq pozuntuları, inkişaf

Ключевые слова: школа, трудности в обучении, речев, разработат

Key words: school, student, learning difficulties, speech disorders, progress

Uşaqların nitq inkişafı müəyyən mərhələlərlə inkişaf edir. Bu mərhələlərdən biri də savad təlimi dövrüdür. Bu dövr öyrənənlərin lüğət ehtiyatının artırılması, düzgün nitq vərdişlərinə yiyələnmə, nitqin prosodik tərəfinin inkişafında xüsusi yerə malikdir. Kiçikyaşlı məktəblilər həm fiziki həm psixoloji olaraq daim inkişafdadırlar. Bəzi hallarda bu inkişafda bir sıra pozuntular olur ki, bu da nitq pozuntuları ilə şərtlənir. Bəhs edilən pozuntuları bir neçə kateqoriyada toplamaq olar. Bu kateqoriyalara nəzər yetirək:

1. Endogen və ekzogen amillər. Bu terminləri digər adı ilə daxili və xarici amillər də adlandıra bilərik. Digər amillərə isə bioloji və sosial-psixoloji amillər daxildir. Ümumilikdə nəzər yetirsək nitq pozulmalarının yaranması əsasən 3 dövrdə baş verə bilər:

1. Prenatal
2. Natal
3. Postnatal

İndi isə bu dövrlərdə nitq kənarçıxmalarının yaranma səbəblərinə nəzər yetirək:

Kiçikyaşlı məktəblilərdə nitq pozuntularının yaranması anadangəlmə və ya sonradan qazınan ola bilər. Prenatal dövrdə uşağın ana bətnində olduğu müddətdə ananın keçirdiyi stress, aldığı travmalar və ya ananın keçirdiyi infeksiyon xəstəlikləri (qrip, qızılca, məxmərək, herpes) daxildir. Natal dövrdə doğuş zamanı asfiksiya. Erkən və ya gec doğuş da bu dövrdə baş verən problemlərdəndir. Postnatal dövr uşağın doğulduqdan sonrakı mərhələsidir. Bu zaman uşağın keçirdiyi infeksiyon xəstəlikləri, aldığı travmalar nitq pozuntularının yaranmasına səbəb ola bilər. Bundan əlavə ailədə çoxdillilik, irsi meyillilik, pədaqoji baxımsızlıq varsa, bu da nitq pozuntularının yaranmasına səbəb ola bilər. Qeyd etdiyimiz səbəblərdən əlavə anatomik-fizioloji faktorlar da nitq pozuntularının yaranmasına səbəb göstərir. Hər bir uşaq müxtəlif inkişaf yolunu izləyir buna görə də onların periferik nitq aparatının formalaşması və inkişafı fərqlilik təşkil edir. Buna görə də, valideyn daimi olaraq öz övladını müşahidə etməlidir. Əgər standartlara görə qiymətləndirsək, 5 yaşından sonra hələ də uşağın nitqində kənarçıxmalar varsa biz bunu bir pozuntu olaraq deyə bilərik.

Periferik nitq aparatında yaranan kənarçıxmaları aşağıdakı kimi təsnifləndirə bilərik:

- Dişlərin tam formalaşmaması;
- Dilin kiçik və ya əksinə böyük olması;
- Damağın quruluşunun normadan fərqli olması;

- Polip və adenoidin olması;
- Əzələ tonusunun aşağı və ya yüksək olması;
- Nitqin prosodik tərəfində olan problemlər (güc, tembr, intonasiya).

Kiçikyaşlı məktəblilərdə yaranan nitq pozuntularını aşağıdakı kimi təsnifləndirilə bilər:

- Şifahi nitq pozuntuları;
- Yazılı nitq pozuntuları;

Şifahi nitq pozuntularına aşağıdakılar daxildir:

1. Bradilaliya;
2. Taxilaliya;
3. Dislaliya;
4. Kəkələmə;

Yazılı nitq pozuntuları aşağıdakılardır:

1. Disqrafiya;
2. Disleksiya;
3. Diskalkulasiya.

Yuxarıda qeyd olunan nitq pozuntuları arasında ən çox rast gəlinlərdən biridə displaliyadır. Dislaliya bir sıra səbəblərdən nitqdəki səslərin düzgün tələffüz edilməməsidir. Dislaliyanın iki forması var: funksional və mexaniki

Funksional displaliya zamanı artikulyasiya aparatında heç bir pozuntu müşahidə edilmir. Bu nitq pozuntusunun yaranma səbəbi uşağa düzgün nitq tərbiyəsinin verilməməsidir. Belə ki, nuklear və yaxud da mürəkkəb ailə üzvlərinin uşaqla apardığı ünsiyyət zamanı ona “uşaq dili ilə” ilə yanaşmaları uşağın səsləri səhv tanımlarına və yalnız tələffüz etmələrinə gətirib çıxarır. Bundan əlavə ailədə ikidillilik də displaliyanın yaranmasına zəmin yaradır. Məsələn: uşaq rus dilli məktəbə gedir, evdə Azərbaycan dilində danışılır amma izlədiyi cizgi filmlər başqa dillərdədir. Bu zaman uşaqda displaliya nitq pozuntusu yarana bilər. Bu nitq pozuntusunun digər bir forması mexaniki displaliyadır. Mexaniki displaliya əsasən artikulyasiya aparatında olan pozuntular zamanı meydana gəlir. Bunlardan biri də dilaltı pərdənin normadan qısa olması və ya dilaltı pərdənin olmamasıdır. Bu proses dilin hərəkətini məhdudlaşdırdığı üçün bir sıra səslərin tələffüz edilməsi çətinləşir. Bundan əlavə dilin qalın və enli olması və ya qısa və ensiz olması da mexaniki displaliyanın yaranma səbəblərindən biridir. Habelə səs tələffüzündə kənarçıxmaların yaranmasının əsas səbəblərindən biri də çənənin düzgün formalaşmamasıdır. Bu da bilavasitə dişləm anomaliyalarına gətirib çıxarır. Normal dişləm zamanı alt üst çənə alt çənəni yüngülcə örtməlidir. Bu halda əgər uşaqda dişləmin anomaliyası varsa bir sıra hallar ortaya çıxır ki, bunlara aşağıdakıları aid edə bilərik:

1. Progeniya
2. Proqnatiya
3. Açıq dişləm
4. Yan açıq dişləm

Səs tələffüzünün pozulmasına təsir edən amillərdən biri də damaq qüsurlarıdır. Belə ki, damağın çox dar və hündür olması bu prosesin digər adı qotik damaq, yastı və çox aşağıda olması da artikulyar aparatda olan pozuntulardan biridir. Qeyd etmək lazımdır ki, səs tələffüz pozulması dedikdə burada həm səslərin düzgün olmayan tələffüzü, həm də səslərin başqa səslərlə

əvəzlənməsi və səslərin nitq zamanı ixtisarı nəzərdə tutulur. Dislaliyanın korreksiyası loqopedlər tərəfindən aparılır. Bundan əlavə artikulyasiya aparatında olan kənarçıxmaların aradan qaldırılması üçün həkimə də müraciət etmək lazım gəlir, həmçinin, ibtidai sinif müəlliminə də nitq pozuntularının aradan qaldırılmasında böyük iş düşür. İbtidai sinif müəllimi loqopedlə əməkdaşlıq etməli, kompleks işin təşkilinə təşəbbüs göstərməlidir, dərs zamanı uşağa (öyrənənə) nitq inkişafı üzrə tapşırıqlar verə və ya oxu materiallarını ona oxuda bilər. Bu zaman uşağı motivasiya etmək üçün fərqli üsullardan istifadə oluna bilər.

Kiçikyaşlı məktəblilərdə rast gəlinən digər bir nitq pozuntusu da bradilaliya və taxilaliyaadır. Bradilaliya patoloji zəiflədilmiş nitq formasıdır. Bu zaman nitq tempi zəif olur. Taxilaliya isə tam əksi olaraq patoloji sürətləndirilmiş nitq prosesidir.

Bu nitq pozuntularının yaranma səbəblərinə nəzər yetirək:

- Genetik səbəblər
- Psixoloji səbəblər
- Ekzogen səbəblər
- Qavramanın zəif olması
- Artikulyasiyanın zəif olması

Bu yaş dövründə rast gəlinən digər nitq pozuntusu disleksiyadır. Disleksiya ali psixi funksiyaların pozulması ilə şərtlənən oxu prosesinin natamam spesifik pozulmasıdır. Disleksiyanın etiologiyasına nəzər saldıqda burada həm genetik həm də ekzogen amillərin təsir etməsi diqqət çəkir.

Məktəb dövrünün ilk illərində müşahidə olunan hallar:

- Əlifba sırasını öyrənməkdə çətinlik;
- Səslərin qarşılığı olan hərflərdə çətinlik;
- Hecalamada çətinlik;
- Yazılı sözləri səsləndirmədə çətinlik;
- Yazı yazarkən çətinlik, yazarkən əlavə hərflər artırmaq və tam əksi, hərfləri əksik yazmaq;

Bəzən oxuma və yazmadakı çətinliyi qismən aradan qaldıra bilən uşaqlarda disleksiyanın fərqi varmaq çətin olsa da, 5-6-cı sinifə gəldikdə

- Səsli oxumada çətinlik, sözlərin sonunu deməmə;
- Yavaş, ya da səhv oxuma;
- Yazıda çox sayda imla səhvləri (Cümlənin sonunda nöqtə qoymamaq, cümlə başındakı hərfi böyük yazmamaq və s.)
- Sözlərin doğru mənalarını bilməmək;
- Simvolları öyrənməkdə çətinlik çəkdiyi üçün riyaziyyat dərində çətinlik çəkmək və s.

Problemin aktuallığı. Məqalənin aktuallığı ondan ibarətdir ki, ibtidai sinif şagirdlərində öyrədənələr, şifahi nitq ilə özünüifadə zamanı hansı nitq kənarçıxmaları ilə qarşılaşa bilərlər və onların qarşısını necə ala bilərlər.

Problemin elmi yeniliyi. Bu məqalədə ayrı-ayrı yazı nümunələrinin xüsusiyyətləri öyrənilmiş və onlar haqqında geniş məlumat verilmişdir.

Problemin praktik əhəmiyyəti və tətbiqi. Məqalədən orta ümumtəhsil məktəblərinin müəllim heyəti, tələbə və magistratlar istifadə edə bilərlər.

Ədəbiyyat

1. Kərimov Y.G. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı: Nasir, 2003.
2. Rəhimov A.N. Ana dilinin tədrisi metodikası. Bakı, 2003.
3. A.Axundov Azərbaycan dilinin fonemlər sistemi, Bakı, 1973
4. O.B.Pravdina. Loqopedia M, 1969.

Д.А. Гусейнова

**Речевые нарушения и их этиология, встречающиеся в начальной школе
Резюме**

Данная статья посвящена речевым нарушениям, встречающимся у учащихся младших классов. Здесь представлена подробная информация о речевых патологиях и их причинах. Также в статье упомянуты основные особенности речевых патологий.

J.A. Huseynova

**Speech disorders and their etiology found in elementary schools
Summary**

This article is related to speech disorders found in elementary school students. Here is detailed information about speech pathologies and their causes. Also, the main features of speech pathologies are mentioned in the article.

Redaksiyaya daxil olub: 20.06.2024